

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ І ВИМІРУ ВІДКРИТОСТІ ЕКОНОМІК У ТРАНЗИТИВНИХ СУСПІЛЬСТВАХ

Здійснено пошук основних закономірностей формування зовнішньоекономічного сектора національної економіки, визначено його оптимальні цінові та мультиплікативні зв'язки з зовнішньоекономічними секторами інших країн, зроблено пропозиції щодо врахування в системі показників відкритості транзитивної економіки руху експорту та імпорту капіталів, умов торгівлі, ресурсо- та енергомісткості експорту та імпорту.

Ключові слова: ступінь відкритості економіки, національна економіка, економічні сектори, умови торгівлі, експортно-імпортні потоки, рух капіталів, ресурсомісткість та енергомісткість експорту.

Doc. B.M. Odiagaylo – Kryvyj rig economic institute of KNEU

Peculiarities of forming and economy's openness estimation in transitive societies

In this article the retrieve of main patterns of forming foreign economic sector was made, its optimal price and multiplicative connections with other counties' foreign economic sectors were determined, some offers concerning taking into account export and import capital flows, terms of trade, resource- and power intensity in the system of indexes of transitive economy's openness were made

Key terms: economy's openness degree, national economy, economic sectors, trade conditions, export-import flows, capital flow, resource- and power intensity.

Більшість перехідних економік втягуються у глобальний ринковий простір, не маючи достатньо сформованих і зрілих механізмів взаємодії зі світовою економічною елітою. Тому периферійність перших дуже часто поглиблюється внаслідок неефективних дій в міжнародному середовищі. Навіть не виключене їх сповзання у стан маргінальності. Саме ця обставина зумовила **загальну постановку проблеми** і необхідність її теоретичного осмислення.

На відміну від автаркії, яка функціонує за принципом самозабезпеченості, відкрита економіка перебуває в стані постійної взаємодії з зовнішнім світом. У вітчизняній літературі ступінь відкритості найчастіше розглядають як відношення експорту або імпорту чи зовнішнього товарообігу країни до її валового внутрішнього продукту (ВВП) [1, с. 33]. Цей показник найбільшим є для монокультурних країн (70-90 %), для країн з розвинутою і збалансованою економікою він становить 10-20 %, а для перехідних економік перевищує 35 %. Очевидно, цей показник однобокий і, можливо, не зовсім коректний. Це обмежує можливості визначення дійсного стану економіки країни, її участі у міжнародному поділі праці, перспектив зростання, розвинутої внутрішнього ринку, забезпеченості країни власними ресурсами тощо. Як наслідок, звужується концептуальна база для формування ефективної зовнішньоекономічної політики.

У зарубіжному аналізі використовується значно більше кількісних показників. Наприклад, в одному з варіантів тут виділяють три основних індикатори переміщення через державний кордон: речей, людей і інформації [2, с. 105-106]. Розрахунки ведуть з метою визначення (а) ступеня прогресу інтер-

націоналізації та (б) індексу балансу відпливу-припливу. "Ступінь прогресу" визначають шляхом (а) співвідношення сумарного обсягу потоків, спрямованих в обидва боки через кордон з обсягом внутрішнього обігу (виробництва); (б) встановлення показників для базового року й прийняття його за 100; (в) розрахунку динаміки індексу в наступний за базовим роком період. Отже, відкритість розглядається комплексно. Та й індекс балансу відпливу-припливу дає змогу більш точно зафіксувати дійсний стан зрілої економіки. Але реалії перехідних економік дещо інші, ніж розвинутих економік. Саме цим *актуалізується* авторська спроба подолати обмеженість вирішення проблеми з позиції транзитологічного підходу.

Суміжним з цим є вирішення проблем гарантії надійності економічного буття, захисту від неадекватної міжнародної конкуренції та фінансового забезпечення відтворювальних процесів. Саме цей аспект не враховують попередні показники. Відповідно до цього, стаття передбачає розв'язання найважливіших *задач* як пошук основних закономірностей формування зовнішньоекономічного сектора національної економіки, визначення його цінних та мультиплікативних зв'язків з зовнішньоекономічними секторами інших країн, врахування в системі показників відкритості транзитивної економіки, руху капіталів, умов торгівлі, а також – унікального характеру окремих регіонів країни.

Новизна дослідження полягає у спробі автора модифікувати основні положення концепції відкритої економіки з транзитологічних позицій.

Спираючись на викладене вище, спробуємо подати *основний зміст* та обґрунтувати *результати* наукового пошуку. Реалізація потреб щодо гарантій надійності буття, захисту уже досягнутих умов здійснення запитів людей, пошуку систем орієнтації в навколишньому середовищі, ідентичності тощо, приводить, принаймні, до двох важливих наслідків. По-перше, така первинна людська цінність як національне почуття формує національне буття – тобто специфічний життєвий устрій того чи іншого народу. На його основі виникає національна держава. По-друге, на території, яку заселяє дана нація, складається особливий тип господарських зв'язків – національна економіка. Вона має певну цінність та повинна відповідати таким критеріям: а) функціонує на основі внутрішніх національних стандартів; б) поєднує економіко-географічні чинники господарської діяльності, що визначають галузеву і регіональну її структуру, інтенсивність та характер обміну результатами діяльності; в) формує особливий тип та характер економічної людини, яка розуміє загальнолюдські цілі економічної діяльності і водночас усвідомлює систему цінностей даної цивілізації; г) має інституції, які втілюють специфіку етичних, культурних, правових відносин та відносин власності, що підтримують цю господарську цілісність.

Ці критерії належать до всіх можливих проявів елементарної економічної одиниці, які сприймають риси національного [3, с. 82].

Так передусім, створюється єдина шкала потреб, стандартів мислення і стилю життя, які несуть у собі національні особливості. З певною часткою умовності можна стверджувати, що жителі якоїсь західної країни сповідують

індивідуалізм, свободу особистості, потяг до комфорту, прагнення нового, розвиток, прогрес. Водночас населення східної країни більш схильне до колективізму, стабільності способу життя, збереження традицій, працелюбності, поважного ставлення до батьків [4, 9]. Безумовно, потреби цих народів будуть мати різний вираз, специфіку.

Щоб розгляд проблеми був більш зрозумілим для читача, звернемось до вимірів національної економіки, започаткованих міжнародними організаціями (ООН, МВФ). Спектр економічних параметрів, необхідних для аналізу, знаходимо у так званій системі національних рахунків (СНР), за якою вся національна економіка поділяється на 5 ключових секторів економічної діяльності та взаємозв'язків між ними. Для нашого випадку ми зведемо їх до чотирьох [5, с. 47].

Реальний або приватний нефінансовий сектор забезпечує виготовлення благ на внутрішній ринок, а при неможливості їх повної реалізації на національному ринку пропонує ці блага експортувати. Реальний сектор також прагне задовольнити попит на благо національного виробництва, а при незадоволених потребах – і на закордонні блага. Суб'єктами цього сектора є так звані сімейні господарства і нефінансові підприємства.

У рамках СНР сформовано в реальному секторі пропозицію та попит, дотримуючись стандартних позначень, можна записати таким чином:

$$AD' = Y + (C'a + I'a)$$

$$AS' = C'h + C'd + I'd + I'h = (C'd + I'd) + (C'h + I'h),$$

де: (') – позначено належність показників до реального сектора; AD' – попит реального сектора; AS' – пропозиція реального сектора; Y – прибуток реального сектора; $C'a$ – сума видатків на внутрішнє національне споживання іноземних благ; $C'd$ – сума видатків на внутрішнє національне споживання вітчизняних благ; $C'h$ – сумарна (вартісна) пропозиція національних благ за кордон; $I'd$ – обсяг інвестиційних видатків на національні блага, що споживаються вітчизняними виробниками; $I'a$ – обсяг інвестиційних видатків на іноземні блага, що споживаються національними виробниками; $I'h$ – обсяг інвестиційних видатків на виготовлення вітчизняних благ, що пропонуються на експорт.

Виходячи з того, що реальний сектор повинен знаходитись у стані рівноваги (повинні витримувати принцип еквівалентності), прирівняємо праві частини двох попередніх рівнянь і, зробивши перестановки їх складових, отримаємо таке рівняння:

$$(Y - C'd) - I'd = (C'h + I'h) - (C'a + I'a). \quad (1)$$

Вираз у дужках лівої частини рівняння є не що інше як внутрішні заощадження реального сектора (S'). Права частина рівняння є не що інше, як чистий експорт реального сектора (NX'). Таким чином, маємо:

$$S'd - I'd = NX'. \quad (2)$$

Але зважимо на деякі важливі моменти.

Чистий експорт – це різниця між експортом та імпортом, показники яких слугують для визначення відкритості економіки. Якщо структура експорту і імпорту не значно відхиляється від середніх за якістю світових анало-

гів, то, напевно, ці показники будуть коректними. У протилежному випадку їх використання недоцільне. Наприклад, український експорт характеризується значною часткою продукції сировинної спрямованості та низьким рівнем доданої вартості. Ця обставина виснажує ресурсну базу країни та робить її економіку досить вразливою до зовнішніх шоків, змін цінової кон'юнктури. Частка товарів з високою доданою вартістю в загальному обсязі експорту залишається незначною – на продукцію машинобудування припадає тільки 15 %. Структура українського імпорту, в якій більше третини припадає на енергоносії, відображає високу залежність української економіки від зовнішніх джерел їх постачання. Частка енергоносіїв у загальному обсязі імпорту у 2003 р. становить до 32,8 % [6, с. 40-41]. Звідси видно, що при такій структурі експорту та імпорту України показник відкритості її економіки, обчислений за відомими методиками, мало що дає. Більше того, він завуальовує реальну ситуацію. У такому випадку чистий експорт буде відображати тільки явну ефективність зовнішньої торгівлі незалежно від обсягів експорту і імпорту, а неявна ефективність (від альтернативного просування товарів і ресурсів) не буде відображена.

Очевидно також, що нагромадження для фінансування реального сектора можуть бути тісно пов'язані із зовнішньою діяльністю суб'єктів цього сектора. З рівняння (2) випливає, що надлишок заощаджень відповідає позитивному значенню чистого експорту з реального сектора. У цьому випадку надлишок заощаджень може бути наданий в борг закордонним суб'єктам за принципом платності. А це означає, що національні суб'єкти мають доходи на свої фінансові активи, передані в тимчасове користування, тобто тимчасово відчужені іноземним суб'єктам. Тут проявляється та ж закономірність оволодіння умовами життєзабезпечення (індивідами, фірмами тощо).

За своїм змістом аналогічна ситуація, але з вектором протилежного напрямку, виникає у випадку, коли $S'd - I'd = -NX'$. Це означає, що власних заощаджень у реальному секторі бракує, тобто існує їх дефіцит. Останній може бути профінансованим ззовні. Іноземні суб'єкти відчужують свої власні нагромадження і надають їх у тимчасове користування національним суб'єктам. Знову ж таки за плату. Тепер дохід отримують іноземці. І в тому, і в іншому випадку використовують похідні форми фінансових активів – боргові зобов'язання. Вони фіксують стан відчуження і тимчасове право володіння іноземними коштами. Самі ж похідні фінансові активи (боргові зобов'язання) фіксуються в дебеті платіжного балансу країни-кредитора. Цінності останньої зросли, але вони зросли тимчасово. Країна-боржник отримані кошти використовує для прибуткового вкладення, або ж на цілі підвищення рівня добробуту своїх громадян (звичайно, можливе і інше цільове використання), та в будь-якому випадку мова йде про підвищення мобільності фінансових й товарних активів і про спрощення доступу до них з боку тих, хто їх потребує.

Наступний сектор – це бюджетний або урядовий сектор. Тут формуються доходи бюджету від податків і інших надходжень (T), а також частина агрегованого попиту, який можна записати так:

$$G = C'd + C'a + I'd + I'a, \quad (3)$$

де: (") – позначка належності показників до реального сектора; G – бюджетні видатки; $C'd$ – сума державних видатків на споживання національними споживачами вітчизняних благ; $C'a$ – сума державних видатків на споживання національними споживачами іноземних благ; $I'd$ – обсяг державних інвестиційних видатків на національні блага, що споживаються вітчизняними виробниками; $I'a$ – обсяг державних інвестиційних видатків на іноземні блага, що споживаються національними виробниками.

Різниця між надходженнями та видатками бюджету становить бюджетний надлишок або заощадження (BS):

$$BS = T - G. \quad (4)$$

Сальдо надходжень і видатків бюджету може бути і дефіцитним, і профіцитним. Якщо воно негативне, то виникає необхідність фінансування бюджету за рахунок позичання, як внутрішнього, так і зовнішнього. Отже, потреба уряду, що представляє всю спільноту (номінально), породжує зовнішньоекономічний зв'язок. Це ще один крок до творення інтернаціональної економіки.

Тепер подивимось, як творяться передумови виникнення зовнішньої (міжнародної) економіки у грошовому або фінансовому секторі національної економіки. Цей сектор втілює в собі грошові потоки, які проходять через центральні та комерційні банківські установи. Як результат, виникають ліквідні вимоги даної країни до національних та іноземних економічних суб'єктів, а також до урядових установ. Вони становлять активи. Поряд виникають зобов'язання національної банківської системи перед приватними економічними суб'єктами та урядовими інституціями, як вітчизняними, так і іноземними. Сукупність цих зобов'язань становить всю грошову масу країни. Ці гроші в СНР отримали назву пасивів.

Відповідно до умов рівноважного стану грошового сектора та взаємопогашення вимог і зобов'язань, формалізуємо відповідність активів пасивам:

$$M = NFA + NDA,$$

де: M – пасиви (грошова маса); NFA – чисті іноземні активи; NDA – чисті внутрішні активи.

Чисті іноземні активи грошового сектора як національного (головного державного) банку, так і підконтрольних йому комерційних банків є чистими міжнародними резервами країни (R). Вони є головним джерелом фінансування дефіцитів реального та державного секторів. Правда, це джерело не єдине. Оскільки в системі СНР рахунок зовнішньоекономічної діяльності відображає трансакції, пов'язані тільки зі створенням і використанням національного доходу і не включає трансакції, з передачею права власності на майно, то, проігнорувавши надходження від власності, можна стверджувати, що таким джерелом є також імпорт іноземного капіталу (Kim), тобто коштів, необхідних для створення чинників виробництва довготермінового користування.

Безумовно, із країни одночасно можливий і експорт капіталу (Kex). Тому, напевно, мова повинна йти про чистий експорт капіталу (KA) як джерело фінансування дефіцитів у внутрішній економіці. Формально це виглядає так:

$$KA = Kex - Kim.$$

Потреба у припливі іноземного капіталу з позицій фінансування дефіцитів реального та бюджетного секторів обернена до зміни офіційних резервних активів (ΔR). Приріст чистих іноземних інвестицій буде дорівнювати перевищенню інвестиційних видатків над заощадженнями:

$$KA - \Delta R = (I - S) + (G - T). \quad (5)$$

Внаслідок взаємодії і операцій кожного із попередніх секторів з іншими країнами та їх суб'єктами виникає зовнішньоекономічний сектор національного господарства. Цей сектор можна вважати концентрованим втіленням макроекономічних процесів, які відображають взаємодію національної економіки з економіками інших країн. Звівши доходи та видатки реального і бюджетного секторів, а також скориставшись рівняннями (1)-(4), які включають зовнішньоекономічні елементи, побудуємо рівняння, що відображає потоки капіталів і товарів у зовнішньоекономічному секторі:

$$NX = (S - I) + (T - G). \quad (6)$$

Порівнявши дане рівняння з рівнянням (5), знаходимо, що вони відображають рух коштів у протилежних напрямках, а тому можна записати:

$$KA - \Delta R = -NX. \quad (7)$$

Це означає, що при від'ємному значенні чистого експорту спостерігається приплив у країну іноземних інвестицій. Тим самим досягається рівновага зовнішньоекономічного сектора.

Отже, найбільш істотними функціональними процесами у відносинах між національними економіками є міжнародний рух потоків благ (товарів, послуг, ресурсів, капіталів та фінансових засобів) при здійсненні певних операцій через посередництво їх зовнішніх секторів. Але попередньо розглянуті показники відкритості економіки не враховують міжнародних потоків капіталів як всередині країни, так і за її межами. А ця обставина дуже важлива. Пошлемося на реалії транзитивних процесів у перехідних країнах, коли співвідношення сукупних іноземних інвестицій і ВВП перебувають у межах 25-52 % [7].

Загальна міжнародна рівновага може бути формально відображена так:

$$P_x D_x + P_y D_y = P_x S_x + P_y S_y,$$

де: P_x – ціна блага x ; P_y – ціна блага y ; D – споживання відповідно товару x і товару y ; S – виготовлення відповідно товару x і товару y ;

тоді:

$$D_y - S_y = \frac{P_x}{P_y} (S_x - D_x). \quad (8)$$

Отже, закордонний імпорт блага y є функцією від експорту країною блага x з поправкою на коефіцієнт відносних цін (P_x/P_y), який по суті є показником умов торгівлі. Умови торгівлі – особливо важливий параметр для перехідних економік, які в конкурентній боротьбі на міжнародних ринках неабияку увагу приділяють ціновій конкурентоспроможності (вона домінує).

Умови торгівлі в Україні, наприклад, за період з 1994 до 1998 року знизились зі 100 до 89 % [8, с. 200]. Умовами торгівлі значною мірою пояснюється фінансова ситуація в Україні у той період. Отже, показник умов торгівлі

гівлі відображає якісний бік відкритості економіки і чітко вказує на необхідність застосування інших зовнішньоекономічних методів.

Таким чином, можна стверджувати, що творення міжнародної економіки відбувається на основі загальних закономірностей розвитку системи потреб, функціонування закону вартості та привласнення, що базується на останньому. Все вище викладене дає змогу зробити такі висновки. По-перше, показники відкритості перехідної економіки підраховані за будь-яким з методів (за індексом "балансу припливу-відпливу", у вигляді динаміки цього індексу, як співвідношення зовнішнього товарообігу країни до валового внутрішнього продукту тощо) не враховують енерго-, ресурсо-, фондо- та інноваційної місткості продукту, а тому повинні бути скориговані на стандартизовані показники питомої ваги цих чинників у продукті. По-друге, необхідно ввести показники відкритості перехідної економіки, які б враховували міжнародний рух капіталів (наприклад, співвідношення обсягів руху капіталу до ВВП). По-третє, оскільки умови торгівлі не враховують трансфертні зміни у цінах й інші ціноутворюючі транзитивні чинники, то необхідним є коригування показника відкритості економіки з їх урахуванням.

Література

1. **Міжнародна економіка:** Підручник/ А.П. Румянцев (відп. ред.), Г.М. Климко, В.В. Рокоча та ін. – К.: Знання-Прес, 2003. – 447 с.
2. **Рамзес В.** Япония лицом к лицу с интернационализацией// Мировая экономика и международные отношения. – 1992, № 11. – С. 105-116.
3. **Одягайло Б.М.** Економіка: Транзитивність від найпростішої до глобальної: Монографія. – Дніпропетровськ: Пороги. – 2003. – 314 с.
4. **Бізнес-альманах "Тяньши".** – 2001, липень. – С. 9.
5. **Киреев А.** Международная экономика. – В 2-х ч. – Ч. I Международная микроэкономика: движение товаров и факторов производства: Учебн. пособ. для вузов. – М.: Международные отношения, 1997. – 416 с.
6. **Послання Президента України до Верховної Ради України "Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2003 р."**// Економіст. – 2004, № 3, 4.
7. **Rein hart C., Smith R.T.** Temporary Controls on Capital In flows// NBER Working Paper 8422, August 2001.
8. **Савельєв Є.В.** Міжнародна економіка: Теорія міжнародної торгівлі і фінансів: Підручник для магістрів з міжнародної економіки і державної служби. – Тернопіль: Економічна думка, 2002. – 504 с.

УДК 330.15; 330.15.011; 330.366 **Магістрант Т.В. Трегобчук – Інститут міжнародних відносин Київського НУ ім. Тараса Шевченка**

ДОСВІД ЕКОЛОГІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ У КРАЇНАХ-ЧЛЕНАХ ЄВРОСОЮЗУ І МОЖЛИВІСТЬ ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ

Розглянуто питання формування спільної екологічної політики країн-членів ЄС та її інституційно-правові засади як найважливіші передумови екологізації економіки, показано основні етапи становлення спільної екологічної політики Співтовариства, а також висвітлено напрями співробітництва України з ЄС у сфері вирішення екологічних проблем економічного розвитку.

Ключові слова: спільна екологічна політика, екологізація економіки, екологічні проблеми, економічний розвиток, екологічна роль НТП.